

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1999

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1999

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 2000

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031 773 46 14
Fax: 031 773 51 82
E-mail: eva.englund@archaeology.gu.se

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Tore Artelius
Eva Englund
Kristian Kristiansen

Grafisk formgivning
Lena Troedson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout
Eva Englund,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

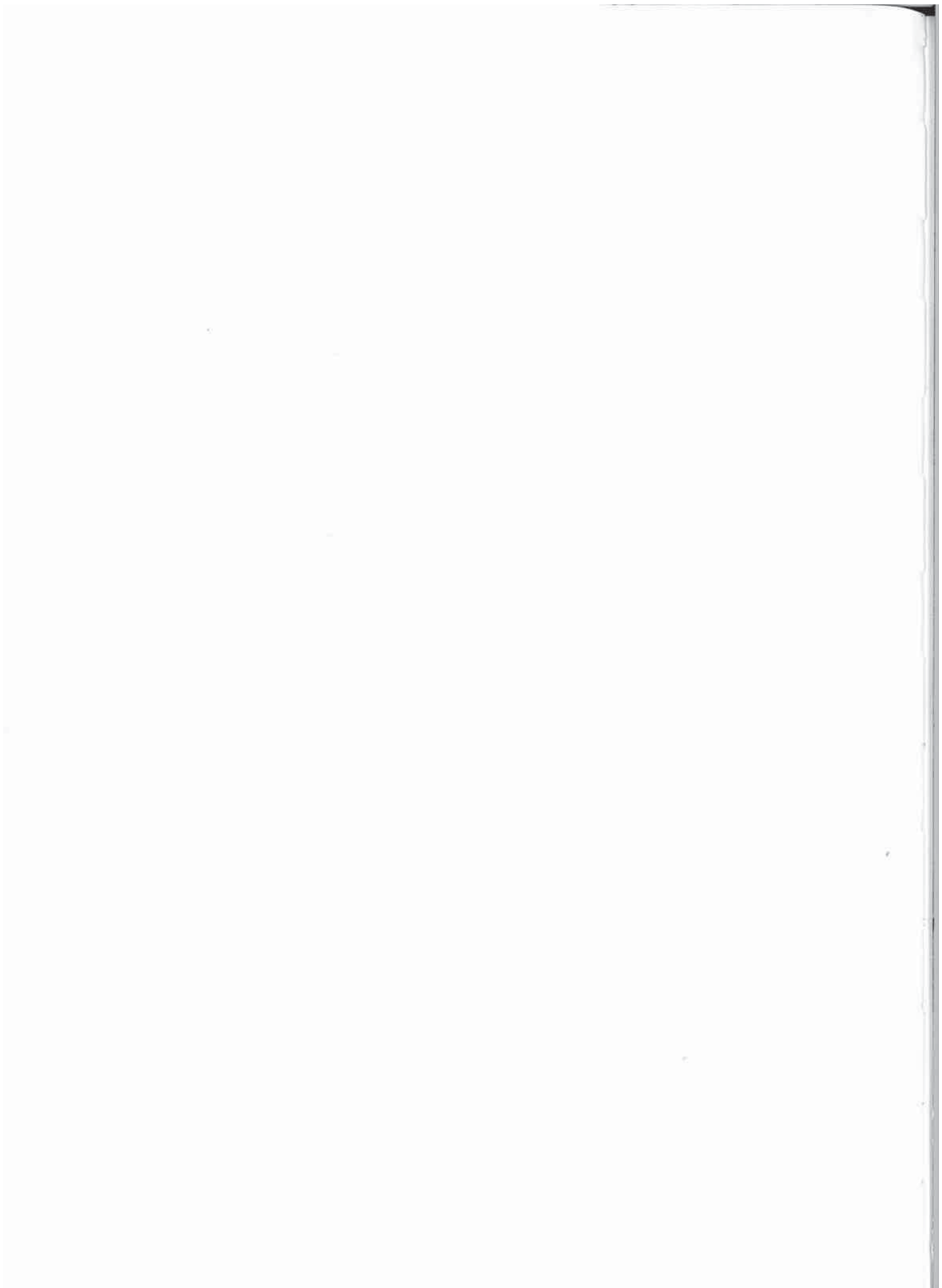
Framsida
Akvarell av Anders Andersson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst 1999

Engelsk språkgranskning
Neil Tomkinson

Reproarbete och tryck
Livréna Grafiska AB, Kungälv

Innehåll

”Knatten” – en senmesolitisk boplats med hyddor. Arkeologisk visavi naturvetenskaplig tolkning <i>Glenn Johansson</i>	9
Generaliserad vegetationsutveckling i det bohuslänska kustlandskapets inre del under tidig järnålder <i>Sten Ekman</i>	21
Om en arkeobotanisk analys och långhus från äldre järnålder vid Fjärås Bräcka i Halland <i>Gisela Ångeby & Karin Viklund</i>	33
Allt på samma plats – om 6 000 års bebyggelse på en bohuslänsk bytomt <i>Gundela Lindman</i>	51
Fungi Imperfecti – om en ”svamp” i en halländsk begravningsritual under bronsålderns IV:e period <i>Tore Artelius, Lars Arvidsson, Margareta Ekroth-Edebo & Inger Nyström</i>	65
Hur långt sträckte sig danska kungars makt omkring år 1 000? <i>Carl Löfving</i>	75
Om hällristningar och strandförskjutning i Tanum – en analys <i>Lasse Bengtsson</i>	95
”Den stora gudens runor” Om nazistiska hällristningsexpeditioner i Sydsandinavien på 1930-talet <i>Oscar Ortman</i>	103
Spån och spånkärnor som kronologiska markörer <i>Bengt Nordqvist</i>	113
Att befolka forntiden – människor på järnåldersgården vid Sund <i>Susanne Axelsson</i>	119

Förord

Att följa upp är alltid svårare än att starta upp. Vi är därför glada över att kunna presentera den andra årgången av *"in Situ"* - Västsvensk Arkeologisk Tidskrift, och vill naturligtvis inleda med att å redaktionens vägnar tacka artikelförfattarna. Artiklarna har mycket blandat innehåll och speglar bredden i både den uppdragsarkeologiska och traditionella forskningen i Västsverige. Volymen rymmer bidrag från de numera tre "västsvenska" länen, och är på god väg att nå målsättningen - Att *"in Situ"* skall vara ett gemensamt språkrör för arkeologer vid regionens museer, myndigheter, Riksantikvarieämbetets UV och universitetet.

Några av artiklarna redovisar och diskuterar mycket efterfrågade bebyggelsearkeologiska material - Som bosättningsstruktur i senmesolitikum och hur den sällan identifierade bebyggelsen organiserats i Bohuslän under brons- och järnålder. Några artiklar lämnar bidrag till diskussionen av forsknings- och undersökningsmetodik, och speciellt belyses förhållandet mellan kontext och kunskapstillväxt. En alltid aktuell fråga i Västsverige är naturlandskapets utveckling och inte minst under senare år har rönen kommit att spela stor roll för diskussionen kring de bohuslänska hällristningarnas kronologi. Ett annat aktuellt ämne är vårt förhållningssätt gentemot det arkeologiska materialet, forntidens människor och äldre tiders arkeologi.

Glädjande är att Göteborgs anrika Fornminnesförening fr.o.m. denna utgåva engagerat sig i tidskriftens vidare öden. *"in Situ"* har även i år utgivits med ett generöst bidrag från Lennart J. Häggglunds Stiftelse för arkeologisk forskning och utbildning. Detta är vi mycket tacksamma för.

Kristian Kristiansen

Eva Englund

Tore Artelius

Spån och spånkärnor som kronologiska markörer

Bengt Nordqvist, Riksantikvarieämbetet

Abstract

During the last twenty years the classification of blades from western Sweden has been related to the results of a Norwegian study. In this presentation, we have for the first time a classification of blades from the Stone Age of western Sweden. These blades are also related to blade cores and plunging blades. This study shows that blades from western Sweden sites can be divided into the following groups: broad blades, narrow blades, two kinds of microblades and blades from cylindrical cores.

Inledning

Traditionellt har analysen av färdiga redskap och keramik stått i centrum inom stenåldersforskningen. Spån, kärnor och avslag har däremot uppmärksammats i betydligt mindre grad. Oftast utgör redskapen endast en bråkdel av den totala mängden flinta som ackumulerats på en stenåldersboplats. Ändå används i forskningen primärt endast redskapen som den huvudsakliga informationsbäraren för att definiera och gruppera det totala flintmaterialet från en lokal. Ett annat förhållande som är tydligt i forskningen kring stenålderns artefakter, och som berör exempelvis forskningen kring spån, är den osäkerhet som råder kring definitioner och materialbegrepp. Vad som betecknas som mikrospån och mikrospånkärnor i Skåne/Danmark innebär något annat när samma begrepp används i Västsverige. När både regionala och överregionala komparativa materialstudier genomförs blir förvecklingar kring definitioner i slutändan också avgörande för resultatet och tolkningen. Vad kan orsakerna vara till denna definitionsproblematik?

Den historiska bakgrunden

Den västsvenska stenåldersforskningen har en mycket lång tradition, framvuxen som den är ur fornminnesföreningarnas arbete där förgrundsgestalter, såsom Elof Lindälv och Johan Alin, inte alltid varit akademiskt utbildade arkeologer. Den påföljande generationen forskare Åke Fredsjö och Carl Cullberg kom att dominera västsvensk stenåldersforskning under 1950–70 talet, och de var skolade i Lund; Detta av den självklara anledningen att den arkeologiska institutionen i Göteborg etablerades först 1968. Genom relationer med de personer som bedrev mesolitikumforskning i Norge erhöll dessa västsvenska forskare en inriktning som i högre grad påverkades av impulser från grannlandet i väst än från regionen Skåne/Danmark. Detta förhållande är skönjbart när det gäller bruket av definitioner av flintmaterial; Bl.a såsom detta presenteras i Fyndrapporter 1978 (Anderson m.fl. 1978:218).

Den västsvenska indelningen av spån och mikrospån vilar på norska undersökningsresultat och analyser (Helskog m.fl. 1976:14, Anderson m.fl. 1978:220). Detsamma gäller definitioner av kärnor. Både västsvenskar och norr-

män förde exempelvis ihop spån- och avslagskärnor till en och samma materialgrupp. Det rör sig om kategorierna koniska (både avslags- och spånkärnor), ensidigt tvåpoliga (både avslags- och spånkärnor)kärnor. Den enda spånkategori som skiljdes ut i förhållande till det norska materialet var cylindriska spånkärnor och mikrospånkärnor (Anderson m.fl. 1978:241). Förfarandet genomfördes trots att det var uppenbart att de olika spåntyperna kunde relateras till skilda tekniker och kärntyper (Helskog m.fl. 1976:14). Detta skapade en begreppsförvirring, dels hos västsvenska arkeologer men även i relation till skånsk/danska forskarkollegor. Bland de skånsk/danska kollegorna förekom däremot samtidigt klassificeringar som baserades på helt andra mät- och identifikationskriterier (Althin 1954:191, Bille Henriksen 1976:15, Larsson 1978:10). För begreppet mikrospånkärna relaterade respektive forskargrupp exempelvis uteslutande till sin egen klassificering, och bruket av samma terminologi för olika material resulterade i att spån och spånkärnor hamnade i skilda grupper beroende på den forskningstradition som forskaren representerade.

I senare nordisk forskning kring olika spåntechniker så har det skett en förändring, detta såtillvida att det oftast är spån från en avskild tidsperiod som analyseras. Det är frågan om neolitiska (cylindriska) spån eller spån från senpaleolitikum etc., men den övergripande kronologiska studien av spån har saknats (Hartz 1987, Ballin 1995, Knutsson 1995, Madsen 1992). Ytterligare en förändring som skett är att det numer har tillkommit fler kriterier i klassificeringen av spån. På 70-talet angavs endast längd och bredd för att definiera typen. Numera har ytterligare variabler tillkommit, sådana som berör exempelvis slagmetod och kärnplattformens morfologi.

I den senaste studien kring spån, visade det sig att det behövdes en stor mängd skilda kriterier för att kunna separera spån från olika tidsperioder (Nordqvist 1998:85). I vissa fall var det variabler som exempelvis plattformens storlek, i andra fall plattformens vinkel, i ett tredje fall var det negativärrens riktning, eller olika kombinationer av dessa egenskaper som medgav en indelning i typklasser. Ett sätt för att underlätta framtida interregionala komparativa studier är att nu beskriva vad vi vet om de

spåntyper som förekommer i Västsverige och hur dessa låter sig definieras och kategoriseras. Målsättningen är att göra ett sådant försök, allt i syfte att öka möjligheten för interregionala jämförelser i framtida analyser.

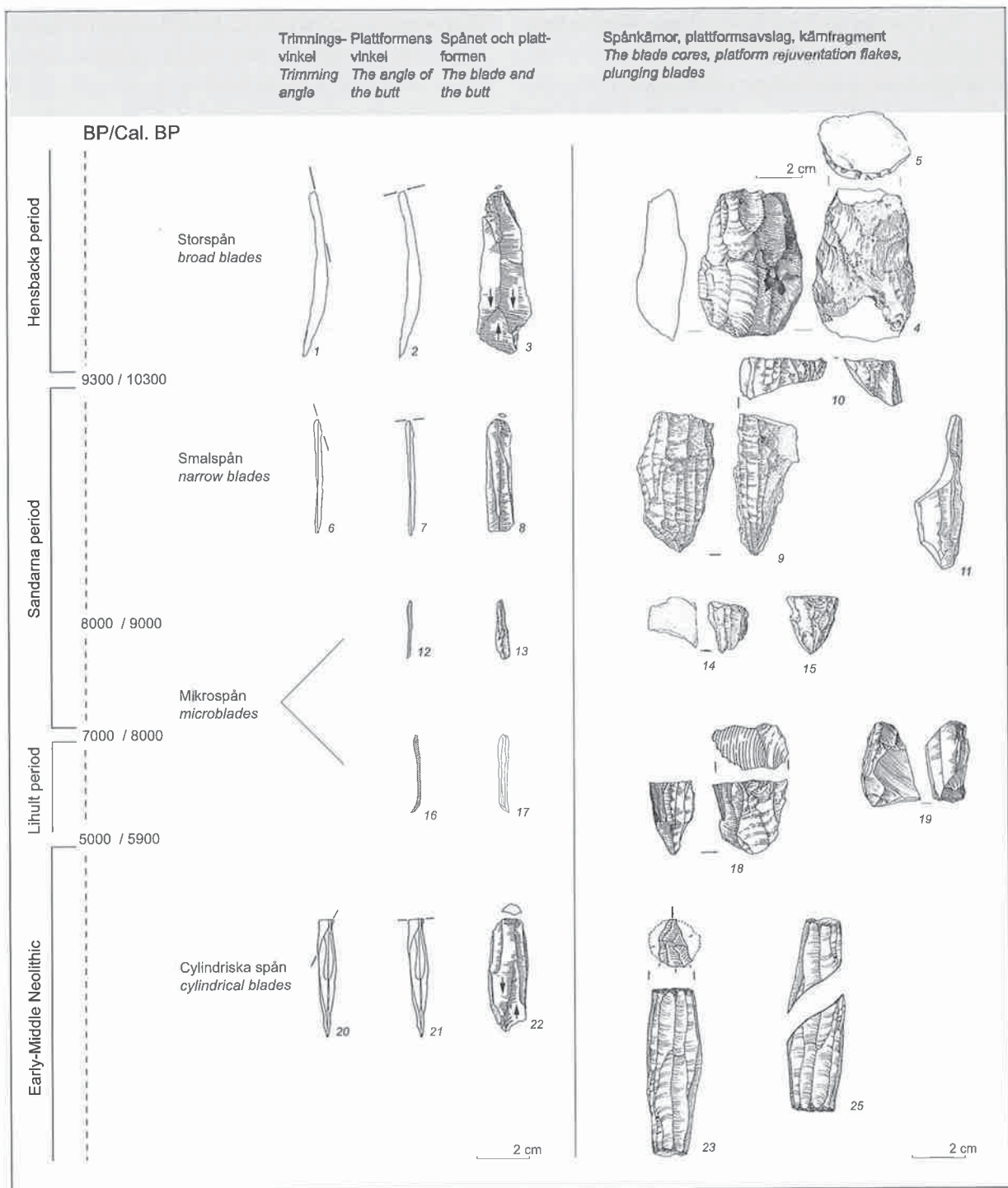
Vad är viktigt om man vill klassificera spån?

Idén med en genomgång av olika spåntyper från Västsverige är, förutom att presentera resultaten, också att peka på de skilda bedömningarna av materialet som sker inom Sydskandinavien, och vilka effekter detta får. Vad är då av intresse om målsättningen är att nå fram till en snävare separering i flintmaterialet? Grunden för förståelsen är vetenskapen om att respektive spån har avspaltats från en speciell typ av spånkärna. Beroende på hur denna spånkärna ser ut och har hanterats under flintslagningsprocessen erhåller spånet specifika karakteristiska. Exempelvis har en ensidig tvåpolig kärna vinklade plattformar. Detta innebär att när spånet avspaltats från kärnan så överförs dessa attribut från kärnan, eftersom spånet ursprungligen har varit en del av flintkärnan. När spånet studeras är det uppenbart att detta kommer från en kärna med *vinklåd* plattform, just på grund av att spånet har en vinklåd plattform (jfr figur 1:2). Däremot uppvisar ett spån från en cylindrisk kärna inte samma karakteristika. Visserligen härstammar båda från kärnor med motstående plattformar, men där upphör likheterna. I motsats till föregående typ har den cylindriska spånkärnan en *rät* plattform. Det innebär att spån som härrör från en dylik kärna också får en *rät* plattform (jfr figur 1:21).

Figuren på nästa sida.

Figure 1 Schema över de skilda typer av spån och spånkärnor, plattformsavslag och fragment av spånkärnor som förekommer i Västsverige (se även Nordqvist 1998).

Figure 1 Table of different types of blades and blade cores, both platform rejuvenation flakes and plunging blades (core fragments) from western Sweden (see Nordqvist 1998).

En annan aspekt berör benämningen av olika typer av spån och spånkärnor. Distinktionen mellan kriterierna för olika spånkategorier varierar också betydligt. I 70-talsdiskussionen förekom endast en distinktion mellan spån och mikrospån (Nordqvist 1998:85). Under 90-talet dyker det upp begrepp som storspån (se exempelvis Kindgren 1995, Nordqvist 1995, 1999:224, Madsen 1992). Begreppet cylindriska spån börjas användas först under 90-talet (Knutsson 1995:110).

Gränsdragningen mellan mikrospån och spån har i dansk och skånsk forskning dragits med metriska attribut. Bille Henriksen och Larsson drar gränsen för mikrospån vid spån kortare än 60 mm respektive 50 mm. Dessutom är båda forskarna ense om att då spånfragment är smalare än 10 mm härrör dessa från mikrospån (1976:15, 1978:10). De spån som är längre respektive bredare tillhör kategorin spån. Någon ytterligare distinktion beträffande spån görs däremot inte. I Västsverige har tidigare endast ett breddmått brukats som grund för indelningen. Har spånet varit smalare än 8 mm har benämningen varit mikrospån (Anderson m.fl. 1978:247). Att lägga brytpunkten vid 8 mm har inneburit att de spån som är bredare förts till kategorin spån. En konsekvens av att forskarna har olika gränsdragningar är att en stor andel av smalspån och spånkärnorna, som förekommer under sandarnaperioden, kommit att klassificeras som mikrospån. I den äldre forskningen har en gränsdragningsdiskussion kring de olika materialkategorierna spån och mikrospån endast förts kring en klassificering utifrån metriska attribut. Vad som också är viktigt att betona är att det aldrig förts någon diskussion kring de andra kategorierna av spån, dvs. beträffande förhållandet mellan storspån och cylindriska spån (jfr Nordqvist 1998).

Förslag till gruppering av spån- och spånkärnor från Västsverige

I flintmaterialet från västsvensk stenålder kan fyra kategorier av spån urskiljas. Dessa utgörs av storspån, smalspån, mikrospån och cylindriska spån (Nordqvist 1998). De tre första grupperna påträffas företrädesvis under senpaleolitikum och mesolitikum, medan den sistnämnda

förekommer under neolitikum. Den i flintmaterial invigde noterar att jag inte tar upp slagtekniker som hård och mjuk teknik, direkta slag eller mellanstycke kontra tryckteknik. Den generella bilden är dock att den äldsta spåntypen avspaltats i mjuk teknik, som utförs med kraftiga direkta slag. Smalspån förefaller ha tillverkats i mjuk teknik utförd med mellanstock. Mikrospån visar tydliga tecken på att ha tillverkats med tryckteknik. De cylindriska spån har avspaltats i mjuk teknik med hjälp av mellanstycke.

Storspån

Denna typ av spån avspaltas dels från grova koniska spånkärnor dels från ensidiga tvåpoliga spånkärnor. Här kommer endast storspån från de ensidiga tvåpoliga spånkärnorna att diskuteras (figur 1:4). De ensidiga tvåpoliga spånkärnorna karakteriseras av kraftigt vinklade plattformar. Vanligt är också att kärnan har kvar en stor andel av den ursprungliga naturliga ytan (cortex). Under avspaltningprocessen förnyas plattformarna genom att hela plattformen tas bort med ett enda slag. Resultatet blir stora avslag (plattformsskivor, figur 1:5). De är genom sina triangulära tvärsnitt lätta att identifiera och längs dess bredaste parti framträder en karaktäristiskt facetterad yta.

Storspån kännetecknas av mycket vinklade plattformar (figur 1:2) och av att plattformskanten är kraftigt intrimmad (figur 1:1). Plattformarna är vanligtvis mycket små (figur 1:3) och dess *genomsnittliga* storlek är endast 4 mm². Storspån är också långa och breda (figur 1:3). I genomsnitt är de 20 mm breda och 70 mm långa. Typiskt för spån från tvåpoliga kärnor är också att negativärren uppvisa mötande slagrikningar (figur 1:3).

Smalspån

Denna typ av spån avspaltas från koniska spånkärnor (figur 1:9). De har ofta negativärr från avspaltningen runt kärnans hela omkrets. I motsats till den föregående typen har dessa kärnor en rätvinklad plattform. Plattformen förnyas även på denna typ av kärna. De har samma utseende som plattformsskivorna från de ensidiga tvåpoliga spånkärnorna, men är betydligt mindre och tunnare (figur

1:10). Vanligt för dessa kärnor är att det sker en s.k. överskärning (figur 1:11). Det innebär att vid själva avspaltningens ögonblicket fördelas inte kraften från slagstocken längs spånets rygg, utan kraften skär in i spånkärnan. Resultatet blir ett spån vars övre del ser ut som vilket smalspån som helst. Men i dess nedre del övergår spånets i en klump. Denna ”klump” är kärnans köl som ”förts över” i smalspånets.

Smalspån från dylika koniska spånkärnor blir osedvanligt raka. Dessa spån har en plan plattform (figur 1:7). Kännetecknande är också att plattformskanten är kraftigt intrimmad (figur 1:6). Smalspånens karaktäriseras av förhållandevis stora plattformar (11 mm²). De har ofta en dubbelt stor yta gentemot storspånens plattformar (figur 1:8). Smalspånens är i genomsnitt 17 mm breda och 55 mm långa.

Mikrospån

I det västsvenska flintmaterialet förekommer mikrospån som härrör från såväl handtagskärnor (figur 1:18) som koniska mikrospånkärnor (figur 1:15), men även från ensidigt koniska mikrospånkärnor (figur 1:14). Mikrospånens från dessa olika typer av kärnor är möjliga att skilja åt genom att mikrospånens från handtagskärnor är böjda (figur 1:16) i motsats till övriga mikrospånkärnor, där mikrospånens blir raka (figur 1:12). Vid avspaltningens processen händer det ibland att kärnfronten måste friskas upp. I samband med denna process uppstår typiska sidofragment (figur 1:19).

De avspaltade mikrospånens visade sig i genomsnitt ha en bredd av 8 mm och en längd av 34 mm. Själva brytpunkten beträffande metriska mått som skiljer smalspån gentemot mikrospån i det västsvenska flintmaterialet stämmer väl överens med Sydkandinaviskt material. Smalspånens är företrädesvis bredare än 10 mm och längre än 50 mm medan mikrospånens är smalare än 10 mm och kortare än 50 mm. En annan skiljelinje är tjockleken. Mikrospånens har i genomsnitt en tjocklek av 1,8 mm. Övriga spåntyper är i genomsnitt mer än dubbelt så tjocka.

Cylindriska spån

De cylindriska spånens avspaltas från cylindriska spånkärnor (figur 1:23). Spånens avspaltas runt kärnans hela omkrets och från två motstående plattformar. Eftersom de avspaltas från två håll så får även de cylindriska spånens, liksom storspånens, negativärr som visar mötande slagriktningar (figur 1:22). Den cylindriska spånkärnans plattformar förnyas hela tiden med plattformsavslag, som slås från plattformskanten in mot centrum (figur 1:24). Dessa plattformsavslag berör endast delar av plattformens yta. Detta ger plattformen ett facetterat utseende. Plattformsavslagen har samma karaktär som de avslag som uppstår vid tillverkning av neolitiska flintyxor. Något som kan göra det svårt för den oinvidde att skilja dessa avslag från yxtillverkningsavslagen (Nordqvist 1991). Även hos denna typ av kärna sker överskärningar (figur 1:25). Följden av en dylik händelse är oftast att kärnan delas i två stycken.

De cylindriska spånens uppvisar ett par typiska kännetecken. Det ena är dess stora plattformar (>20 mm²) vars medelvärde är på hela 39 mm² (figur 1:22). Plattformarna är även oftast facetterade och har en rät vinkel (figur 1:21). Plattformskanten har inte trimmats, vilket innebär att trimmingskanten sticker ut (figur 1:20). Gruppen cylindriska spån tillhör också den typ av spån som är tjockast (i genomsnitt 7 mm).

Sammanfattning

Flintmaterial representerat av avslag och spån används mycket sällan i diskussioner kring västsvensk stenålder. Den diskussion som berör spån har varit kopplad till Göteborgs Arkeologiska Museums redovisning i Fynd 1978. Den kategorisering av spån som finns presenterad i ”Sorteringschema” är i stort sett en överföring av de resultat som norska arkeologer presenterade i mitten av 1970-talet. Någon genomträngande analys av det västsvenska materialet gjordes däremot inte. Den slutsats som drogs beträffande distinktionen mellan spån och mikrospån skilde sig markant gentemot forskarrönen från Skåne och Danmark. I ingen av dessa regioner gjordes någon övergripande studie av spån från de skilda tidsavsnitten inom

stenålderns i det närmaste 10 000 åriga historia. Den äldre distinktionen av spån berörde endast de båda grupperna spån respektive mikrospån. Spån relaterade till en neolitisk kontext, respektive spån från hensbackaperioden fick samsas med spån från sandarnaperioden. Spån från alla dessa perioder hamnade i kategorin ”icke mikrospån” – dvs. de definierades endast som spån. Under senare år har dock spån från dessa andra tidsperioder analyserats och definierats utifrån respektive tidsperiod, dvs. neolitikum

(cylindriska spån) och senpaleolitikum (storspån). Den kronologiskt och typologiskt övergripande studien av spån har dock saknats.

Resultatet från denna studie visar att spån under västsvensk stenålder kan indelas i 4 kategorier. Dessa är stor-spån, smalspån, mikrospån samt cylindriska spån. De representerar sammantaget ett flintmaterial som sträcker sig från senpaleolitikum till neolitikum.

Referenser

- Anderson, S; Rex Svensson K. & Wigforss, J. 1978. Sorteringsschema för flinta. *FYNDrapporter* 1978. Göteborg.
- Ballin, T.B. 1995. Teknologiske profiler. Datering af stenalderboplatser ved attributanalyse. *Universitets Oldsaksamling Årbok* 1993/1994. Oslo.
- Bille Henriksen, B. 1976. Svaerdborg I. Excavations 1943–44. A Settlement of the Maglemose Culture. *Arkæologiske Studier*, Vol. III. Köpenhamn.
- Hartz, S. 1987. Neue spätalolithische Fundplätze bei Ahrenshöft, Kreis Nordfriesland. *Offa*. Band 44. Neumunster.
- Helskog, K; Indrelid, S. & Mikkelsen, E. 1976. Morfologisk klassifisering av slätte steinartefakter. *Universitets Oldsaksamlings årbok* 1972–1974.
- Kindgren, H. 1995. Hensbacka–Hogen–Hornborgasjön: Early Mesolithic coastal and inland settlements in western Sweden. I: *Man and Sea in the Mesolithic – coastal settlement above and below present sea level*. Red. A. Fischer. Oxbow Monograph 53.
- Knutsson, H. 1995. Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro. *Aun* 20. Uppsala.
- Larsson, L. 1978. *Ageröd I:B–Ageröd I:D: A Study of Early Atlantic Settlement in Scania*. *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 40. No 12. Lund.
- Madsen, B. 1992. Hamburgerkulturens flinteknologi i Jels. I: *Istidsjægere vid Jelsøerne*. Red. J. Holm & F. Rieck. Haderslev.
- Nordqvist, B. 1995. The Mesolithic settlements of the Swedish westcoast – with special emphasis on chronology and topography of coastal settlements. I: *Man and Sea in the Mesolithic – coastal settlement above and below present sea level*. Red. A. Fischer. Oxbow Monograph 53.
- Nordqvist, B. 1998. *A Study of the Mesolithic on the Swedish Westcoast*. Including a case study of coastal with organic remains from the Boreal and Early Atlantic periods. (Dissertation issue)
- Nordqvist, B. 1999. The Chronology of the Western Sweden Mesolithic and Late Paleolithic. In: *The Mesolithic of Central Scandinavia*. Red. J. Boas. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke nr 2.